

Frederiks sogn

- Alhedesognet, der engang var et af de mest øde og ubeboede områder i Danmark

Tekst: Inger Merstrand, Lokalthistorisk Arkiv i Karup.2009.

Frederiks sogn ligger på den gamle Alhede sydvest for Viborg. Sognet gennemskæres af Herning-Viborg vejen, der krydser Skivevejen ved Frederiks kirke. Tidligere dækkede lyngen næsten hele sognet. Det var et stort og ubeboet område, hvor ulve, natmandsfolk og fredløse strejfede om, og uhyggelige overleveringer beretter om overfald og mord på kræmmere og andre vejfarende.

Sagn og overtro

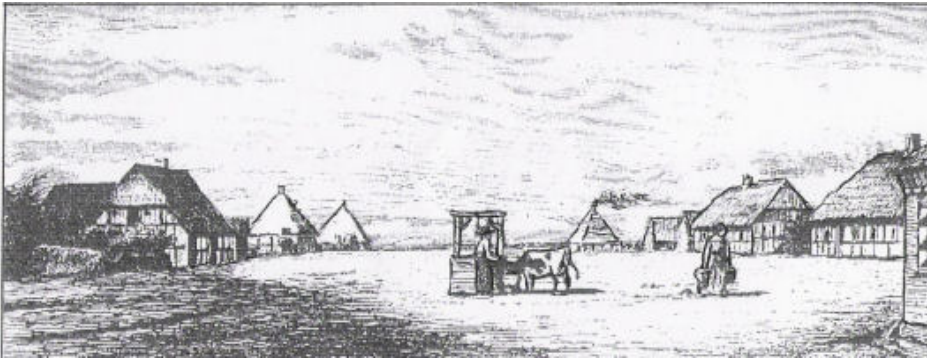
Her huserede bl.a. den berygtede røver Jens Langkniv. Ifl. sagnet skal han have holdt til i Ulvedal plantage i en langdysse, som kaldes Jens Langknivs hule. Den er 36 m lang, 7½ m bred og kantet af 62 store sten. Et gammelt sagn fortæller, at da kirken i Karup var ved at blive bygget, blev trolde og Thorning så vrede, at de kastede sten efter kirken for at ødelægge den. Men stenene var så tunge, at de kun nåede til Ulvedal, hvor de ligger den dag i dag. Overleveringer fortæller også om kæltringekvinden "Lång-Grethe", som skabte frygt og rædsel på heden. Folk sagde, hun havde indgået en pagt med Fanden, at hvis hun skaffede ham hjerterne af 12 ufødte drenge, ville hun til gengæld kunne flyve. Men da hun forsøgte at flyve, selv om hun kun havde skaffet 11 hjerter, faldt hun ned i brønden i Grønhøj og druknede! Fakta er, at hun blev indsat i Viborg Tugthus, hvor hun døde i 1794, og folkemindeforskere mener, at historien om de ufødte drenge i virkeligheden dækker over, at hun var kendt for at kunne udøve "fosterfordrivelse".

Første forsøg på at opdyrke heden

I århundreder lå Alheden øde og uopdyrket hen. Den tilhørte de enevældige konger, og indimellem drog de også på jagt derude, men ellers var heden overladt til vildt og "skarnsfolk". Kun langs vandløbene lå der enkelte fattige hedegårde. Midt i 1700-tallet under Frederik den Femte udsendtes imidlertid en kongelig forordning, at regeringen ønskede heden opdyrket, og i 1754 gjorde tyskeren Ludwig von Kahlen det første forsøg. Han byggede Kongenshus, der var 12 m højt og kunne ses milevidt på den flade hede. Men forsøget blev desværre en fiasko. Han hvervede ellers tre mecklenburgske familier, som imidlertid blev trætte af arbejdet i løbet af 8 dage og ville hjem. Det endte med, at von Kahlen fik dem indespærret i Viborg Tugthus, men han kunne naturligvis ikke tvinge dem til at blive, og da de rejste hjem, stod han alene med arbejdet. Efter en stædig, årelang kamp mod lyngen måtte han til sidst give op.

Lokket med løfter om "guld og grønne skove"

Da ingen danskere kunne eller ville binde an med opgaven, blev der i 1759 indrykket en bekendtgørelse i en avis i Frankfurt am Main i det frodige Sydtyskland. Alle, der ville opdyrke den jyske Alhede, blev lovet "guld og grønne skove" bl.a. i form af frihed for militærtjeneste og frihed for skatter og tiender i 20 år. Mange lod sig lokke til at drage den lange vej til Danmark. Rejsen tog mere end halvanden måned, og da de første kolonister endelig ankom til Alheden i efteråret 1759, var der ikke engang sørget for husly til dem. Nogle blev indkvarteret i Viborg, andre måtte bo i jordhytter ude på heden, og egnen svarede slet ikke til den beskrivelse, de havde fået. Tyskerne sagde selv, at de var blevet lovet græs til knæene, men i stedet fik lyng til skrævet.

Grønhøj ca. 1880. Denne tegning af Hans Smidth viser byen, som den oprindeligt så ud med bybrønden i midten

Tyske byer på Alheden

Det varede næsten et år, før de første huse blev rejst i Havredal, der blev valgt til hovedkoloni. Her blev der opført 30 dobbeltgårde langs med tre parallelle gader i retningen nord-syd, som tyskerne var vant til fra deres hjemland. Hovedgaden findes i øvrigt stadig i form af landevejen gennem Havredal. Grønhøj blev anlagt kort efter, og da kolonisterne efter nogle årtier blev nødt til at flytte ud på markerne, blev det efterhånden til 6 tyske "byer" i alt. Den mindste fik det betegnende navn Tohuse - eller Ndr. Frederikshøj, for alle byernes navne begyndte officielt med forstavelsen *Frederiks*. Havredal hed f.eks. Frederikshede, og Grønhøj hed Frederikshøj. Hver familie fik udleveret 2 stude, 1 ko og 10 får, og da tyskerne var kongens fæstebønder, blev hans initialer brændt ind i huden på dyrene, og nøgleskiltene til kolonigårdene prydedes af en kongelig krone.

Overfald af ulve

Det var en meget stor omvæltning at komme fra det frodige Sydtyskland til den dystre og uhyggelige Alhede, hvor ulveflokkene skjulte sig i den høje lyng eller endda sommetider forsøgte at bryde ind til dyrene i staldene. Fra 1763 har vi beretningen om vogterpigen Eva Maria Schönheider, der en tidlig morgen i februar midt i den værste vinter blev sendt ud på heden med fåreflokken fra Grønhøj. Hen på dagen blev det tæt tåge. Hun for vild og vidste ikke, hvor hun var, da hun pludselig til sin store rædsel hørte ulveglam fra mørket. Da hun ikke kom tilbage om aftenen, drog mændene i Grønhøj næste dag ud for at lede efter hende. De fandt hende liggende bevidstløs midt i den frose lyng med 77 sønderrevne fårekroppe omkring sig.

Kartofler morgen, middag og aften

I begyndelsen var både myndigheder og hedeboer bange for "de farlige og forfærdelige tyske folk", og at det heller ikke var helt uden grund, viser adskillige indberetninger fra den tid. I 1763 blev 41 familier udvist fra Frederikshede, mens andre rejste frivilligt, og kreaturer og marker blev delt mellem dem, der blev tilbage. Det var et utrolig hårdt arbejde at bryde lyngen og opdyrke heden. Da de endelig fik jorden opdyrket og såede korn, var høsten så dårlig, at udbyttet blev minimalt. Derfor begyndte tyskerne i stedet at dyrke kartofler, der gav et stort udbytte på den magre jord. Danskerne sagde om dem, at de kunne spise kartofler både morgen, middag og aften, og derfor blev de kaldt kartoffeltyskere.

Kartoffelpigen. Statuen blev rejst i 1984 ved 225 års jubilæet for kartoffeltyskernes indvandring til Alheden

Frederiks kirke

I 1766 fik kolonisterne deres egen kirke. Den fik navnet Frederikskirken og blev opført på den øde og helt træløse hede nøjagtigt midt imellem Grønhøj og Havredal. Beboerne i begge byer ville nemlig have kirken til at ligge i netop deres by, og der blev derfor valgt den salomoniske løsning at lægge den lige midt imellem. Her i kirken blev der udelukkende prædikeret på tysk indtil 1856, herefter hver anden søndag på tysk og hver anden på dansk. Først fra 1870 blev der udelukkende prædikeret på dansk. I dag er efterkommerne af de tyske kolonister for længst blevet danske, men på gravstenene på Frederiks kirkegård er der stadig flest tyskklingende navne. Frederikskirken gav navn til byen Frederiks, der først opstod i 1906 omkring stationsbygningen, som blev opført midt på den nøgne hede, da Alhedebanen mellem Viborg og Herning blev anlagt.

Tegning af Frederiks kirke fra 1942.

Alhedens Kongeskov

Danmarks første statslige hedeplantage blev påbegyndt i Stendal i 1788 på kongens ordre, og man kan endnu se resterne af de gamle diger af lyngtørv, der skulle beskytte plantagen både mod kvæg, vilde dyr og tyveri. Senere blev også Ulvedal og Havredal plantager anlagt. Alle 3 plantager blev tilsået med gran- og fyrrefrø, og de kaldtes under ét for Alhedens Kongeskov. I Ulvedal plantage er der rejst en mindesten for tyskeren G.W. Brüel, som stod for anlæggelsen af plantagerne. I 1815 blev den første danske skovridder ansat. Han hed Jens Bang og var ven med St. St. Blicher, som ofte vandrede omkring på Alheden, hvor han fandt inspiration til digte og noveller. Også kronprins Frederik (senere Frederik den Sjette) besøgte skovridderen, hvis søster, madam Mangor, holdt hus for broderen i et par år. Hun var kendt for sin usædvanligt gode mad og udgav flere kogebøger, der i alt er trykt i ca. 350.000 eksemplarer.

Renparken

I 1910 stiftede forfatteren Johs. Bech fra Frederiks "Foreningen for Rensdyrsavl på den jyske Hede". Han mente, renerne kunne leve af rensdyrlavet på heden, og som et forsøg hentede han 5 rensdyr i Norge. Der blev lavet en fold til dem ved Frederiks station, hvor de hurtigt blev en turistattraktion. Da forsøget gik godt, lykkedes det ham i 1913 at finde en storkøbmand fra Hamburg, Hans Dall, som ville sætte penge i en renpark. Han opkøbte 2000 tdr. land og lod 1200 indhegne med et ståltrådshegn. Von Kahlens gamle Kongenshus var for længst faldet i grus, og Dall byggede et nyt, der i dag er Kongenshus hotel. I Lapland blev der indkøbt 400 rener, som blev transporteret til Frederiks station med toget og herfra kørt ud på heden i hestevogne. Med renerne fulgte et lappepar, der skulle passe dem. Det var en stor succes de første år, og kødet blev i store mængder eksporteret til Tyskland. I 1915 var bestanden på flere end 1000 dyr, men 2 år senere blev de ramt af en smitsom sygdom og måtte slagtes, og i 1918 var rensdyreventyret forbi.

Renparken. *Renerne ved Kongenshus var en stor turistattraktion. Her ses lappeparret ved deres telt med renflokkene og det nybyggede Kongenshus i baggrunden.*

Kongenshus Mindepark

I dag ligger Kongenshus mindepark, hvor renparken lå engang. Mindeparken er et fredet, 1200 ha. stort hedeareal, det største i Danmark. Her kan man opleve heden, som den var på Blichers tid, selv om freden af og til forstyrres af en flyvemaskine fra den nærliggende lufthavn eller flyvestation Karup. Mindeparken blev indviet i 1953 med deltagelse af kong Frederik den Niende og dronning Ingrid. Her er rejst flere end 320 mindesten over hedeopdyrkere, heriblandt mange fra Frederiks sogn. En stor mødeplads er omkranset af mindsten for dem, der ydede en særlig indsats for hedens opdyrkning, bl.a. Dalgas. Den store mindepark ligger i 3 sogne: Resen, Daugbjerg og Frederiks.

Kongenshus Mindepark. Parken er det største fredede hedeareal i Danmark. Langs stien til mødepladsen står de høje herredssten med de små sognesten liggende ved foden.

Sognet i nyere tid

Det specielle ved Frederiks sogn er dets usædvanlige historie, men ellers adskiller det sig ikke nævneværdigt fra andre mindre landsogne, hvor hver lille by engang var velforsynet med håndværkere og småforretninger, der i dag er nedlagte, fordi de har måttet give op over for konkurrencen fra de større byer. Grønhøj og Havredal, engang hovedbyerne i sognet, har i dag færre end 200 indbyggere og kan ikke længere officielt kaldes byer. Skelhøje har klaret sig bedre og er stadig en by. Den er delt mellem Lysgaard, Dollerup og Frederiks sogne, og grænsen går midt igennem byens købmandshandel. I 2006 stemte Skelhøjeborgerne om at få ændret sognegrænserne og komme under ét sogn. Afstemningen viste et knebent flertal til Dollerup, men grænserne for det gamle Alhedesogn er stadig uændrede.

Fakta

Navnet: Frederiks sogn er oprettet i 1760. Det har fået sit navn efter Frederik den Femte, som med løfter om guld og grønne skove fik tyske indvandrere til landet for at opdyrke den øde alhede. Alle de tyske byer, der blev anlagt på Alheden, fik forstavelsen Frederiks.

Indbyggertal:

1850: 580

1901: 860

1960: 2.134

2006: 2.662

Areal: 6.948 ha.